

ІСТОРИЧНЕ ТА СВІТОГЛЯДНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ ЕТИКИ

К. В. ТЕТЕРЯТНІКОВ, аспірант* кафедри культурології
Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова
E-mail: konstt@asr-rm.org

Анотація. *Протестантська трудова етика є феноменом, який вплинув на західноєвропейський капіталізм. Виходячи з уявлення про те, що протестантська трудова етика впливає на добробут суспільства, автор приділяє особливу увагу причинам, які гальмують ці явища в пострадянських країнах і дає відповіді на питання про те, що необхідно зробити, аби протестантська етика і в пострадянських реаліях стала впливовою силою із перетворення суспільства.*

Автор доводить, що протестантська етика не тільки актуальна для країн бувшого СРСР, але і є тією реальністю, за якою можуть розвиватися пострадянські суспільства майбутнього, щоб досягти розвитку і прогресу.

Ключові слова: *протестантська трудова етика, пострадянський контекст, богослов'я, суспільство, пасіонарна людина, добробут*

Актуальність. В 2017 році Європейській реформації виповнилося п'ятсот років. Реформація в Європі, яка проходила в XVI столітті, була однією з найцікавіших періодів всесвітньої історії. Реформація мала вплив не тільки на релігію і богослов'я, але і на економіку, політику і суспільство. Тему реформації можна розглядати, як процес усвідомлення та реалізації суспільних перетворень у Західній Європі з кінця XV ст. і до наших днів. Але Реформація була б неможливою без попередньої кризи середньовічної Церкви. Для доби пізнього середньовіччя було властиве зростання духовної активності і незалежності мирян. Конструктивним виявом критичних настроїв неперемодні Реформації було братство "Сучасної благочесності", під впливом якого перебували Миколай Кузанський, Йоган Райхлін, Еразм Роттердамський та інші. Це братство стало джерелом для гуманістичного, протестантського та католицького реформаторських рухів XVI століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сам термін реформація має на увазі процес реформування і змін. Період реформації в історії збігається з періодом «Відродження» і «Просвітництва» і на думку Алістера Мак-Грата, цей період відрізнявся своєю складністю і неоднорідністю в Західній Європі, а цілі реформації далеко виходили за рамки реформування доктрини Церкви. Дійсно, реформація торкнулася не тільки церковного, релігійного та теологічного життя, вона перетворила і соціальну,

* Науковий керівник – доктор філософських наук, професор Ю. П. Черноморець

© К. В. Тетерятніков, 2018

політичну та економічну його сторони в тих країнах, де відбувалася. Реформація принесла зсув парадигми, як влучно зауважив католицький богослов Ганс Кюнг, і початок нового контрастного відліку, де стара доба розглядається в сірих і темних тонах – «темне середньовіччя», а нова доба – це доба позитивних змін, відродження і нового часу. Спірну термінологію «темне середньовіччя» застосовували не тільки письменники і філософи доби Відродження та історики радянської доби, цей термін застосовують також деякі протестанти. Так, наприклад Максим Балаклицький, доктор наук по соціальним комунікаціям, та прихожанин церкви АСД міста Харкова, в своїй статті «Вплив реформації на суспільні процеси в Європі та світі», теж вважає добу Середньовіччя «темним часом» в історії.

Реформація, породивши протестантизм, який переживав різні етапи свого розвитку, але його незмінною основою є Святе Письмо, так звана «Solo Scriptura», яка мала на увазі, що тільки Святе Письмо, а не Церква має авторитет і вплив на людину і суспільство. Це призвело до необхідності створення шкіл які несли грамотність і освіту для народу. Вплив класичного протестантизму на економічне зростання країн, де він перемиг, показує як протестантська трудова етика змінила економіку і суспільство цих країн.

Мета дослідження полягає у системному аналізі реформації, як форми усвідомлення та реалізації суспільних перетворень, що дає можливість визначити як історичні причини і передумови цього складного явища, так і його глибинний зміст та багатопланові наслідки для розвитку різноманітних аспектів життя величезних суспільних анклавів, і, перш за все, Європи, країн Північної Америки, Австралії та ін. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних дослідницьких завдань, як необхідність дати визначення поняттю реформації, з'ясувати як реформація привела до усвідомлення і реалізації суспільних перетворень і показати як це може бути застосовано в українських реаліях.

Результати дослідження та їх обговорення. Тема реформації сьогодні перебуває в зоні уваги не тільки західних або російських дослідників, а також і українських науковців. Так професор Національного університету «Острозька Академія» Петро Кралюк в своїй статті «Що дала реформація Європі і Україні?» вказує на позитивний внесок цього історичного явища. Російський вчений, доктор історичних наук, М. В. Дмитрієв в своїй статті про московського Лютера – Феодосія Косого, показує, що Реформація торкнулася не тільки «латинської» частини Європи, але і східнослов'янської периферії. Професор історії Гарвардського університету Сергій Плохій, в своїй книжці «Брама Європи» розмірковує про вплив Реформації і доводить що це явище проявило не тільки опір західним тенденціям, але і їхню адаптацію, що знайшли своє втілення і в українському католицизмі, і в українському православ'ї. Тема реформації перебуває в полі зору В. Любащенко, М. Черенкова, В. Бачиніна, Р. Соловія, С. Саннікова, А. Денисенко, В. Волковського, П. Кралюка, Н. Хром'як та інших.

Термін «Реформація» використовується в різних значеннях. До сих пір визначення цього поняття залишається дискусійним. Етимологія слова

реформація, яке походить від латинського *reformatio* означає перетворення, преображення, виправлення, відновлення і повернення. Тобто, той хто здійснює перетворення чи виправлення, є реформатором. Слово реформація можливо тлумачити як трансформацію, перебудову, зміну форми як у зовнішньому вигляді чи звичках, так і в суспільному житті чи в юридичній практиці. Реформація може розумітись, як перетворення чогось у нову форму або відновлення усталеного у сучасній моделі.

Визначення реформація може включати в себе різні елементи, такі як – «магістерська реформація», «радикальна реформація», і «контр-реформація», або «католицька реформація». Магістерська реформація, або реформація основної течії має на увазі, що такі реформатори, як Мартін Лютер, Жан Кальвін і Ульріх Цвінглі були пов'язані з світською владою, такою як князі, магістрати і міські ради. Вони вважали, що представники духовної влади підзвітні світській владі, а влада допомагає церкві в укріпленні дисципліни, в придушенні ересей і в підтримці порядку, в той час, як представники радикальної реформації вважали, що світська влада не має ніяких прав у Церкві. Взагалі, реформацію вважають рухом релігійного відродження, яке охопило Європу в XVI столітті і боролось з середньовічним католицизмом, який на той час вироджувався.

Що турбувало реформаторів? По-перше, зловживання владою Римських пап щодо торгівлі індульгенцій, призвело до протесту Лютера з його «дев'яносто п'ятьма тезисами». Його розчарування в надмірному благочесті та болісні духовні пошуки призвели до нового прочитання послання до Римлян, де праведність є результатом виключно Божої милості, а не людських заслуг, яка приходить до людини вірою. По-друге, Лютер довів хибні основи папської влади щодо першості Римського єпископа. Ще однією рисою доводів протестантів було розуміння церковного полону Божого слова. Тобто, Боже Слово було недоступним для простого народу, а завдяки реформаторам Боже слово пішло в маси на національних мовах. До речі, сам Лютер перевів Святе Письмо на народну німецьку мову, а книжні друкарні могли розповсюдити Біблію набагато швидше, ніж це було раніше. Реформаторів підтримала місцева влада, яка вже не могла терпіти владу римського єпископа, оскільки у Німеччині була відсутня сильна монархічна влада, що спричинило відсутність державного опору зловживанням Церкви і призвело до появи реформаційних рухів.

Але це не означає, що у реформаторів було все гарно. Критика будь-якої системи призводить до критики тих, хто сам критикує. А розкол з римською церквою призвів до багатьох локальних розколів серед протестантів. Біблія стала ближче до людей, але тепер Біблію міг не тільки читати, але і трактувати кожний, що призвело до багатьох розколів і появи великої кількості протестантських церков.

Реформація надала новий імпульс проблемі свободи. В 1525 р. в Німеччині вийшов у світ юридичний документ «Дванадцять статей», в якому стверджувалось, що селяни народжуються вільними і тому феодалське право бреше, наполягаючи на протилежному. В цей час виникають важливі релігійні

і соціально-політичні передумови щодо правового забезпечення свободи віросповідання.

Період реформації – це час поступового руйнування феодалізму, натурального господарства та інтенсивного розвитку ринкових відносин у Європі. Той час характеризувався пошуком нових ідей і бажанням до радикальних змін. Епоха Відродження і період Реформації – це дві віхи в історії західноєвропейського суспільства, які змінили той час і привели світ до модернізму, оскільки Реформація була духовним протистоянням Ренесансу, який розпочався раніше і мав на увазі бажання змінити «варварське» мистецтво середньовіччя. Але ренесанс, це не тільки зміни в мистецтві, це зміни і в світогляді, які мали на увазі переоцінку християнських цінностей. Як реакція на ренесанс і занепад християнської церкви, яка не змогла вирішити проблему гуманізму, з'являється програма реформації, разом з своїми новими етичними нормами. Так результатом реформації стала, так звана, протестантська трудова етика.

Реформація привела до секуляризації християнства, а етичний аспект став переважати над релігійним. Відповідно, трудова етика перестала бути релігійною та стала орієнтуватися переважно на «світської» діяльності. Через свою діяльність в світі з його перетворення, віруючий може засвідчуватися в тому, що він знаходиться серед обраних, і тим самим заспокоювати свою стривожену совість через захопленість діяльністю в світі.

Лютер вніс нове розуміння щодо світської професії, яка почала розглядатися як найвища задача морального життя людини, а її обов'язки стають покликанням. Тобто місце життя, у тому числі і світська професія, визначає покликання людини. Неминучим наслідком цього було розуміння релігійного значення недуховної буденної праці. Таке розуміння щодо трудової етики склалося у Лютера протягом першого десятиліття його реформаторської діяльності.

Лютер протистояв чернечому способу життя і вважав його безглуздом, тому що той породжував егоїзм і холодну байдужість, яка нехтує світськими обов'язками людини. А сама мирська діяльність є проявом християнської любові до ближнього і єдиним засобом догодити Богові. Така моральна кваліфікація світської професійної діяльності є однією з найважливіших ідей Реформації і є її позитивною оцінкою.

У міру того як Лютер все більше занурювався в світські справи, він все вище оцінював значення професійної діяльності. Тобто конкретна професія кожної людини стає для неї безпосереднім виразом Божої волі виконувати свій обов'язок.

Розуміння того, що всі професії рівні перед Богом зустрічається не тільки у Лютера, який протистояв теології Томи Аквінського, але і у німецьких містиків, наприклад, у Таулера, який жив ще у XIV столітті.

Професійна етика ранніх протестантів була аскетичною за своєю суттю. Історичними носіями аскетичного протестантизму, в першу чергу, були кальвінізм західноєвропейських країн XVII століття; пієтизм, методизм і анабаптизм. Жоден з цих напрямів не був ізольованим від інших, також не було суворого обмеження цих течій від не аскетичних церков Реформації.

Наприклад, методизм, який виник в середині XVIII ст. у межах державної церкви Англії, представлявся її засновникам не як нова церква, а як відродження аскетичного духа в старій церкві. Пієтизм в Англії і в Голландії виник на підґрунті кальвінізму і протягом певного часу не відривався від основної віри.

Завдяки протестантській традиції міського управління змінився навіть зовнішній вигляд міст і їх мешканців. Сформувався протестантський культ простоти, ощадливості, охайності, послуху, а також підкорення правилам поведінки та здорового глузду. З цих протестантських рис почало розвиватися вільне підприємництво нової європейської буржуазії.

Цікавим є погляд кальвіністів на етику праці, яка впливала з догмату про обрання. Для Кальвіна це була непорушна істина, що для вічного блаженства призначені не всі, але розуміння призначеності виявляється через працю і добрі вчинки. Тобто обраний християнин існує тільки для того, щоб здійснити у своєму світському житті заповіді для слави Божої. Тому Богу бажана соціальна діяльність християнина, бо Він хоче, щоб соціальний устрій життя відповідав його законам. Соціальна діяльність кальвініста в світі — це діяльність для Божої слави. На питання, яким чином людина могла упевнитися в тому, що вона обрана, була тільки одна відповідь — невтомна діяльність в рамках своєї професії. Бо тільки професія проганяє сумніви релігійного характеру і дає впевненість у своїй обраності. Ті обставини, що світській професійній діяльності надавалося подібне значення, що її можливо було розглядати як найбільш вірний засіб для зняття релігійного страху, призводило в підсумку до аскетичної діяльності в світі, яка вважалася об'єктивною дією.

Ці дії були спрямовані на примноження слави Господньої. Практично це означало, що Бог допомагав тому, хто сам собі допомагає, тобто кальвініст через свою працю і добрі діла фактично запевняв себе в своєму спасінні. Але це спасіння не може бути здобуто, як в католицизмі через накопичення добрих вчинків, але добрі дії є наслідком спасіння. Бог в кальвіністському розумінні вимагав від обраних не окремих добрих вчинків, а системної святості.

Практична етика кальвінізму усувала відсутність плану і системи в повсякденному житті віруючого і створювала послідовний шлях усієї життєвої поведінки. Бо тільки за допомогою корінної трансформації всього сенсу життя, яке відчувається в кожен мить і в кожній дії, могла бути досягнута впевненість в наявності благодаті піднімаючої людину з природного існування до стану благодаті. Потойбічне блаженство в цьому житті було строго раціоналізованим і заповнювалося єдиним прагненням — примножити Божу славу на землі. Ця раціоналізація надавала реформатському благочестю його специфічну аскетичну окраску.

Аскетичні ідеали кальвіністів здійснювалися в рамках своєї світської професії. Систематизація в сфері практичної життєвої етики, властива кальвіністському протестантизму, знаходить своє вираження в контролюванні своєї обраності через ведення релігійних щоденників, в які послідовно вносилися всі гріхи і спокуси, а також свідоцтва про успіх в

справах спасіння душі. Кальвіністи бачили в Божому Законі якусь ідеальну норму, досягнути якої неможливо, але до якої необхідно постійно прагнути. Послідовники Лютера бачили в Законі зовсім інше, як те, від чого вони звільнені через Христа. Саме тому прагнення кальвіністів до ідеалу і приносило їм успіх у повсякденній праці.

Кальвіністські етичні погляди ми знаходимо і в баптистських церквах, які підкреслювали необхідність хрещення по вірі у дорослому віці і акцентували на особисте відродження. Вони також не вступали ні в які відношення з політичною владою, тому вони направляли свої аскетичні чесноти в колію професійної діяльності. Вони також методологічно контролювали свою поведінку, для того щоб мати впевненість в своїй обраності. Такий аскетичний стиль життя зводився до орієнтованого на Божественну волю та раціональне перетворення всього свого існування. Така аскеза була завданням, яке міг виконати кожний, хто намагався отримати впевненість в своєму спасінні. Вирішальним було те, що такий особовий уклад життя святих складався не поза світом – в чернечих організаціях і монастирях, а всередині світського укладу життя. Ця аскеза спрямована проти будь-якого прагнення до світських благ, бо багатство як таке таїть в собі страшну небезпеку та безмежні спокуси. Морального осудження гідні заспокоєність та достаток досягнутим, насолода багатством і впливаючи з цього наслідки — такі як бездіяльність і плотські втіхи, які заважають прагненню до святого життя.

Тільки діяльність служить примноженню Божої слави. Отже, головним і самим важким гріхом є марна трата часу. Тому трата часу на світські розваги, марні розмови, розкіш, сон який перевищує необхідний час — морально неприпустима. Марним, а іноді навіть шкідливим заняттям вважається споглядання, якщо ним займаються на шкоду професійній діяльності. Споглядання менш бажане Богу, з точки зору протестантизму, ніж активне виконання Його волі в рамках своєї професії, бо для споглядання є неділя, а не весь тиждень. І ще, бездіяльні люди не знаходять часу і для Бога, коли для цього приходить час. Чому так? Перш за все, праця завжди вважалася випробуванням аскетичним засобом і по-друге, була превентивним заходом проти всіх серйозних спокус. Небажання працювати вказує на симптом відсутності благодаті.

Для Лютера розподіл людей за існуючими станами і професіями відповідно до об'єктивного історичного устрою суспільства, був прямим проявом Божої волі, а перебування кожної людини на своєму місці і її діяльність в рамках, встановлених для неї Богом, перетворювалася в релігійний обов'язок. Пуританський погляд на працю мав на увазі, що не сама праця, а лише раціональна діяльність в рамках своєї професії, бажана Богу. Для пуритан, професійна діяльність не сприймається як у Лютера — як покірність визначеній Богом долі. Вони вважали, що корисність професії і отже її бажаність визначалися в моральному плані, її важливості для суспільства і насамперед її прибутковістю. Бідність вважалася хворобою, а багатство — здоров'ям.

Іншими словами, протестантський аскетизм щодо багатства, яке необхідно було заробити, призводив до накопичення благ, скорочував споживання і відкидав насолоду багатством. Прагнення до наживи було викуплене через аскезу. Тобто питання стояло не в тім, що не треба мати прибутки, а в тім, як використовувати придбане майно. Аскеза вимагала від багатих, щоб вони правильно використовували свої достатки практично корисним цілям. Ще один цікавий момент, що саме аскеза приводила до накопичення багатства, бо зменшення витрат на розкіш, з одного боку, і працьовитість, з іншого боку, а також бережливість приводили до зростання статків.

Протестантська етика позитивно вплинула на економічне зростання в Західній Європі, бо спонукала людей до самовідданої праці і, таким чином, призвела до економічного росту саме протестантських країн. Аргумент, що праця веде до економічного успіху, ґрунтується на класичній економічній теорії виробництва і зростання.

Реформатори доводили, що спасіння людина отримує тільки як дар Божий, як Божу благодать, а не як щось, що можна заробити важкою працею. Але у відповідь на цей дар людина повинна посвятити своє життя, свою земню працю виключно служінню Богові. Праця, на думку реформаторів, це Богом даний обов'язок, що приносить як особисту, так і суспільну користь. Тому саме протестантський погляд на працю, як на служіння Богові і привів до економічного розвитку протестантської Європи.

На думку Найла Фергюсона, щодо ефективності протестантської трудової етики, то він вважав, що досвід Західної Європи в останню чверть століття підтверджує припущення щодо протестантської етики. "Прямо кажучи, ми є свідками занепаду і падіння протестантської трудової етики тому, що Європа стала більш секуляризованою і це призвело до менш сумлінного ставлення до роботи багатьох європейців" [5, с. 24].

Гіпотезу про вплив протестантської трудової етики довів Йорк Спенкуч, який в 2016 році використав дані з Німеччини, які свідчать про те, що протестанти дійсно працюють більше. Використовуючи метод інструментальних змінних, Спенкуч показав, що протестанти працюють на 3.5 години більше, ніж католики. А Ван Горн та Мазеленд в 2013 році довели, що безробіття приносить більше невдоволення саме протестантам. Отже, протестанти цінять працю більше, ніж представники інших релігійних груп.

Протестантизм також стимулював виникнення та розвиток підприємництва. Підприємництво є однією з основних рис ринкової економіки. У класичній економічній теорії підприємництво розглядається безпосередньо як один з факторів виробництва. Економісти і психологи стверджують, що основні фактори, які спонукають людей до підприємницької діяльності, це наполегливість, стійкість, впевненість в собі, цілеспрямованість та сенс життя. Всі ці фактори безпосередньо пов'язані із світоглядом, тому можуть суттєво відрізнятися у представників різних релігійних деномінацій. Тобто принципи протестантизму мотивують людей бути більш рішучими, більш мотивованими до успіху, більш працелюбними, більш дисциплінованими і

більш зосередженими на своїй власній самореалізації. Ці атрибути, в свою чергу, повинні стимулювати протестантів бути більш схильними до підприємницької діяльності. В своєму науковому дослідженні Рітвелд та Ван Бург пишуть, що протестантські підприємці дійсно вважають, що «робота – це покликання від Бога» і саме через свою підприємницьку діяльність вони можуть допомогти суспільству [5, с. 26].

Реформація викликала певну ментальну революцію, яка привела до появи особливої «соціальної етики», оскільки це теж мало вплив на економічний розвиток Західної Європи. Луїджі Гуїсо, аналізуючи дані світового опитування про цінності дослідив, що протестанти мають більш високий рівень довіри і в меншій мірі готові порушувати закон. На запитання: «Як ви вважаєте, людям можна довіряти чи потрібно бути обережним у спілкуванні з ними?» Протестанти, частіше ніж католики відповідають позитивно і тим самим підкреслюють те, що вони довіряють людям.

Висновки та перспективи. Одним з головних атрибутів високорозвинених західних країн є наявність у них громадянського суспільства. Громадянське суспільство передбачає, що громадяни добровільно самоорганізуються для суспільно корисної діяльності з надання послуг як собі, так і іншим людям. Алексіс де Токвіль у своїй книзі «Демократія в Америці» використовує термін «мистецтво самоорганізації» щоб охарактеризувати схильність американців до соціальної активності. І це зрозуміло, бо формування американського громадянського суспільства відбувалося під впливом християнських протестантських цінностей.

Першим принципом громадянського суспільства є добровільна співпраця, а також готовність допомогти і використати свій вільний час на благо інших. Наявність активного громадянського суспільства, на думку Ф. Фукуями, веде до економічного зростання.

Ще одного впливу етична система протестантизму зазнала у сфері державного управління. Реформаційні процеси мали безпосередній вплив на політичну ситуацію. Правлячі еліти, які підтримали протестантизм, позбавили католицьку церкву влади, і тим самим докорінно змінили систему державного управління у напрямі до демократії та парламентаризму.

Зміни прийшли і в правову сферу. Завдяки реформаційним процесам були закладені правові основи «цивільної держави», яка служить народу. Правові протестантські інновації стосувалися прав приватної власності і контрактів.

References

1. Barbur, I. (2001). *Etika v vek tekhnologii* [Ethics in the age of technology]. Moscow, Russia: BBI, 380.
2. Bachinin, V. (2014). *Misteriya gumanitarnoy anomii. Dukhovnaya voyna intelektualov* [Mystery of humanitarian anomie. Spiritual war of intellectuals]. Kyiv: Knigonosha, 338.
3. Bachinin, V. A. (2017). *Yevropeyskaya reformatshnya kak dukhovnaya voyna. (Teologiya genezisa modernity)* [European Reformation as a spiritual war. (Theology of the genesis of modernity)]. Kyiv: Spirit and letter, 436.

4. Mak-Hrat, A. (2013). Intelktual'ni vytoky yevropeys'koyi Reformatsiyi [Intellectual Origins of the European Reformation]. Kyiv: Nika-Tsentr, 344.

5. Smit, V. L. (2017). Reformatsiya: uspih Yevropy i shans dlya Ukrayiny [Reformation: The success of Europe and a chance for Ukraine]. Kyiv: Sammit-Knyha, 256.

ИСТОРИЧЕСКОЕ И МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПРОТЕСТАНТСКОЙ ЭТИКИ

К. Тетерятников

Аннотация. Протестантская трудовая этика является феноменом, повлиявшим на западноевропейский капитализм. Исходя из представления о том, что протестантская трудовая этика влияет на благосостояние общества, автор уделяет особое внимание пониманию того, почему это не происходит в постсоветских странах и что необходимо сделать для того, чтобы протестантская этика стала влиятельной силой по преобразованию общества и в постсоветских реалиях.

Автор показывает, что протестантская этика не только актуальна для стран бывшего СССР, но и является той реальностью, благодаря которой может сформироваться общество будущего для достижения развития и прогресса.

Ключевые слова: протестантская трудовая этика, постсоветский контекст, богословие, общество, благосостояние

HISTORICAL AND WORLDVIEW SIGNIFICANCE OF PROTESTANT ETHICS

K. Teteryatnikov

Abstract. Protestant labor ethics – is a phenomenon that influenced Western European capitalism. Proceeding from the notion that the Protestant labor ethic influences the welfare of society, the author pays special attention to why this does not happen in the post-Soviet countries and what needs to be done to ensure that Protestant ethics become an influential force in transforming society and in post-Soviet realities. The author shows that the Protestant ethic is not only relevant for the countries of the former USSR, but it is also a reality that the future society can go to achieve development and progress.

Keywords: protestant work ethic, post-Soviet context, theology, society, welfare.